

ניגוני נשים

ע"ש אסתר סטולמן

בית-מדרש לנשים דתיות וחילונית
במדרשה באורנים

חנה פנחסי:

"דרשוני" - מדרשי נשים (נחמה וינגרטן-מיניץ ותמר ביאלה, ידיעות אחרונות 220 עמ')

הלכות ביאה במשנה תורה לרמב"ם מסתיימים כך: "וכן ינהוג להתרחק מן השחוק ומן השכרות ובדברי עגבים...ולא ישב בלא אשה, שמנהג זה גורם לטהרה יתרה". כדרך המסכתות הנשלמות במדרש ובדברי מוסר כך גם הלכות ביאה: "גדולה מכל זאת אמרו: יפנה עצמו ומחשבתו לדברי תורה וירחיב דעתו בחכמה. שאין מחשבת עריות מתגברת אלא בלב פנוי מן החכמה. ובחכמה הוא אומר "אֵילַת אֶהְבִּים וְיַעֲלֶת-חַן דְּדָיָהּ יִרְוֶךְ בְּכָל-עַתָּה בְּאֶהְבֶּתָה תִּשְׁגָּה תִּמְדֵד". אלמלא הפסוק בסיום הדברים היו דברי הרמב"ם מובנים מאליהם: על האדם ללמוד תורה, והיא שתסייע לו בהתגברות על היצר. אלא שהאסמכתא ממשלי מציעה כי לימוד תורה הוא תחליף ליחסי אישות, הפירוט "דְּדָיָהּ, יִרְוֶךְ בְּכָל-עַתָּה" מבהיר כי מדובר בתחליף ממשי, לא אלגוריה.

רעיון זה על פיו הגבר הלומד תורה מפנה את תשוקתו אל התורה/ האשה משתרשר לאורך דורות ונוכח במקורות רבים במדרש, בתלמוד ובזוהר. בדור שלנו, כאשר נשים לומדות תורה, מעמיקות בה וצומחות איתה הן פוגשות שוב ושוב את המטפורה של התורה כאשה שתשוקת הגבר הלומד מופנית אליה. מטבע הדברים הן שואלות את עצמן – מהו הקשר שלהן כנשים לתורה? איך הן יכולות לעמוד מול מטפורה חזקה כל כך, זו המשלבת אהבה, תשוקה וחכמה אבל שייכת במהותה לגברים?

דורות עברו לא הכירו את אהבת התורה של נשים. לא רק האהבה שבשלה נשים מוליכות את בניהן לבית המדרש (ברכות י"ז עא) אלא אהבה שתמציתה לימוד מתמסר מחויב וקבד-ראש.

איזו תמונה מתמצתת עבור נשים עמדה נפשית ורוחנית זו? השאלה אודות המטפורה המייצגת הוויה חדשה איננה דבר של מה בכך בעולם של לימוד תורה שבמשך דורות נטלו בו חלק גברים בלבד. הספר "דרשוני" הוא פרי של התמודדות ראשונית ואמיצה עם שאלה זו. הספר, שכולו מדרשים של נשים ישראליות הוא התחלה של חיפוש של מטפורות נוספות, הנובעות מתוך לימוד תורה. זהו חיפוש אשר שוזר את דור הנשים הלומדות אל התורה אל דורות של לומדים אל החיים ואל עצמן, והחוט הזה לא במהרה ינתק.

אבל בל נקדים את המאוחר. תמר ביאלה ונחמה וינגרטן-מיניץ הזמינו נשים לשלוח להן מדרשים שהן כתבו. הן קיבלו כמאתיים מדרשים שמויינו, נערכו וצורפו לספר שמסגרתו מדרש נשים ישראליות.

העניין הישראלי איננו מובן מאליו. לימוד התורה של נשים החל בארה"ב והטון שלו פעמים רבות צורם לאוזן ישראלית. למשל ספרה של אלן פרנקל "מדרש מרים" שתורגם לעברית הוא ניסיון לכתוב מדרש באנגלית. מדובר בספר שהצליח בחו"ל אולם בתרגום לעברית האנגלית ותרבותה צועקות מבין השורות. התחושה היא כי קולם של הפסוקים מושק, וגם לשונם המתוקה של חז"ל אובדת בו. כוחו של 'דרשוני' הוא בתחושת הביתיות של הכותבות בתנ"ך, במדרש ובתלמוד. ביתיות זו איננה רק לשונית אלא נוגעת בהכרות ובהבנה אינטימית של השפה הפנימית של חז"ל. החינויות של העברית על שלל משלביה המצליחה להכיל את לשון המקרא, חז"ל והעברית של ימינו נוכח ב'דרשוני' כמעט בכל עמוד.

אגב כך ניתן ללמוד מן הספר אודות רמת לימוד התורה של נשים בארץ. נעמה שקד למשל כותבת מדרש עמוק ומרגש שכולו ארמית זוהרית (שמגיע לו מאמר נפרד). רוב המדרשים קבלו על עצמם את מסורת המדרש המצרף את נאמנות הפרשנות לפשט הפסוק, לצליליו, לתוכנו ובאותה עת אינה מוותרת על הזכות לשבץ את המשמעות. בהקשר חדש המרענת את משמעותו.

מבט רחב על הכותבות בספר מעלה מחשבות אופטימיות אודות אפשרות ההתקבצות יחד של נשים מעולמות שונים העוסקות כולן באותן התלבטויות. ביניהן נשים צעירות שמביאות את הרוסיות ממנה באו אל שורשי היהדות כאן, (דנה פולבר-דוניץ, רות קרא-איונוב קניאל - איזה עושר של כתיבה!) חילוניות מרקע קיבוצי (ענת ישראל, איילה רונן-סמואלס), נשים מהתנועה הרפורמית (אורנה פילץ, תמר דדבני), ולצידן נשים דתיות לאומיות רבות, מליבה של הקהילה (יהודית שילת, אילנה מרמור). בעצם החבירה יחד של נשים בהקשר רוחני ותורני יש כח שקשה להפריז בערכו.

מבנה הספר נענה ליספר האגדה לביאליק ורביניצקי ומאמץ את הסדר שלו - מ"מעשה בראשית ודורות ראשוניים" עד "עולם ומלואו". בדרך יש כמה תוספות רלוונטיות לנשים, כמו הפרק "פרי בטן". בחירה זו נקשרת גם לקנוניות של 'ספר האגדה' בציבוריות הישראלית הדתית והחילונית, אבל יש בה משום תיקון, כיוון שהבחירות של ביאליק ורביניצקי מדגישות פעמים רבות מובאות הפוגעות בנשים, ואכמ"ל.

ניגוני נשים

ע"ש אסתר סטולמן

בית-מדרש לנשים דתיות וחילוניות
במדרשה באורנים

דרשוני עושה בדיוק את מה שעשה המדרש לאורך הדורות: הוא ממלא פערים שיש בפסוקים ובמדרשים בקולות שלא נשמעו בו. הוא גם מתווכח, מציב אלטרנטיבה, אולי יש לומר מציב 'דבר אחר' למדרשים המעידים על המודעות החלקית של חז"ל לחוויית החיים השונה של נשים בכלל, ובדור הזה בפרט.

למשל, בפרק 'פרי בטן' על הפסוק "הַרְבֵּה אֲרָבָה עֲצָבוֹנִךְ וְהַרְגֵּן בְּעֶצֶב תִּלְדִּי בָנִים" כותבת נחמה וינגרטן-מייץ: "איזה הוא עצב שאין לו שיעור? זהו עצב המפְלֵת קודם זמנה" המדרש מדייק את שלל הרגשות הנוגעים להפלה באמצעות פסוקים, ומביע כאב על כך שההלכה שאינה נותנת מקום לאבל האשה על נפל. המדרש מסתיים כך: "ומזור לנפש הדואבת מניין ימצא? אין לנו אלא לתת עינינו אל אבינו שבשמים.. ודעו 'פי רגע, בְּאֵפוּ בְּעָרֵב יִלְוֶן בְּכִי וְלִבְקָר רָנָה" הפסוק המוכר מתהילים קיבל באחת הקשר חדש ומרגש. התפנה מרחב לכאבה של האשה שעברה הפלה. אפשר לדמיין את מצבה ב"לִוֶן בְּכִי" אבל גם לחוש את ההתגברות והחיזוק לאמונתה שהרי 'חַיִּים בְּרָצוֹנוֹ' וממילא, 'לִבְקָר רָנָה'.

מדרשיה של רבקה לוביץ' מחלוצות כותבות המדרשים בארץ משובצים אף הם בספר. חלקם נוגעים לענייני מסורבות הגט, ואחרים משוחחים עם המקרא ומדרשיו כגון: "ותצא דינה... לראות בבנות הארץ" דינה זנב לאחיה הייתה. משגדלה ראתה שאין מקומה אתם יצאה לראות בבנות הארץ. הוא שנאמר 'או חברותא או מיתותא'. מדרש זה מתפלמס עם קטע בבראשית רבה המתריס כלפי דינה "יצאנית בת יצאנית", ומעניק הקשר חיוני לעולמה של דינה: בדידותה של בת יחידה אל מול קבוצת האחים, והצורך הטבעי של נערה בידידות. מעבר לזה מסיר המדרש מדינה את האשמה לאונס. למותר לציין את ההשלכות האקטואליות של מדרש זה.

לא כל המדרשים של 'דרשוני' באותה רמה. חלקם מאולצים בשפתם, נטולי חידוש ואף מזמנים את ההאשמה התכופה של נשים בהתבכיינות, כמו הקטע הבא: "ויצחק? יוצא לשוח בשדה, לבו ונפשו בתיקון תפילת מנחה, ואין אתר פנוי בלבו לרטט בכיה של אשתו" כמו בכל כתיבה אחרת גם כאן לעיתים מכלה האידיאולוגיה וההצבעה על "הלקח החינוכי" את עדינות הפרשנות ומורכבות הדברים כפי שהפליאו לנסח אותם חז"ל. כך למשל אומר מדרש על בתיה: "שבכל דור ודור סוככת האלוהות כנפיה עלינו, ומעמידה לנו נשים ואנשים מישראל ומאומות העולם, שאומץ ליבם וחוסן נפשם מצילים אותנו"... ואפשר גם לשאול על הקריטריונים של העורכות בהגדרת מדרש ומדוע למשל יש בספר פיוטים? ובכל זאת, אם לוקחים בחשבון את ראשוניותו של הפרוייקט הזה מצטיירת תמונה מרשימה.

לימוד תורה כחוויה מכוונת של נשים וכהוויית חיים ניכרת לכל אורך הספר. שרה פרידלנד בן-ארזה מתחילה את המדרש שלה במילים "עם הולדתי הונחתי בבית המדרש, ובחיקה של תורה הייתי אמון. יום היתה שעשועי". מדרש זה מהדהד את פתיחתו של מדרש בראשית רבה: "בראשית ברא אלוהים ר' אושעיא פתח: ואהיה אצלו אמון" פרידלנד בן-ארזה ממקמת את עצמה במקום הקריטי הזה- תחילת המדרש על התורה, משם נולדה! הצירוף "יום היתה שעשועי רומזת אל הפסוק "לולֵי תוֹרַתְךָ שְׁעִשְׂעִי אִזְ אֲבֹדְתִי בְּעֵינַי". מאחורי תמונת שעשועיה של התינוקת יש את סכנת האבדון שבחיים ללא תורה. יש במדרש זה שילוב יוצא דופן של אומץ ועדינות. מפאת קוצר היריעה נציץ רק אל סיומו: "אמרתני אני: זה שאמר הכתוב 'בְּאֵחָ לִי יוֹנֵק שְׂדֵי אֲמִי' אלו דדיה של תורה, שכך דרש ר' שמואל בר נחמני: "דְּדִיקָה יִרְוֶן בְּכָל-עֵת' נמשלו דברי תורה כדד. ושני דדים לתורה דד לאחי ודד לי, דד לאנשים ודד לנשים. ורוח הקודש כנגדי שוחקת: אשרי זקנותך שלא ביישה את ילדותך". האפשרות של ריבוי הקולות של הנשים ושל הגברים בלימוד נמצאת על פי מדרש זה כבר אצל חז"ל, ומשם מתגבשת זהות לומדת התורה בדור הזה. גם הבחירה ברוח הקודש, הנשית ומאירת הפנים והצוחקת אינה מקרית.

כאשר זו חוויית היסוד של אשה יובן הצורך המתואר במדרש אחר שגם האימהות תשנה פניה: "מהו יִתְחַיֵּן אֶת-הַיְלָדִים? שהחיו אותם בתורה שאין חיים אלא תורה". ההריון והלידה הופקעו כאן מבלעדיותם כמעניקים חיים, אל הלידה הפיזית מצטרפת ההולדה הרוחנית.

התביעה לתואם בין תפיסת הנשים את עצמם היום לאופן בו הן משתקפות בתורה ואצל חז"ל נפרשת עוד הלאה: "דרכו של איש לחזר על אשה ואין דרכה של אשה לחזר על איש" משל למה הדבר דומה? לבת מלך שבקשה אוצר ושלחה אביה למצא את חפצה" המשל נשזר בפסוקים שבסופם נאמר "עַד שְׁמִצָּאתִי, אֶת שְׂאֵהָבָה נִפְשִׁי אֲחֻזְתִּי, וְלֹא אֲרַפְּנִי" המדרש של עיריית קורן מתפלמס עם ההנחה שאין דרכה של אשה לחזר, (ובהתאמה ש'אין דרכה לכבוש') כאן ריבונו של עולם שולח את בתו בת המלך למסע חיפוש של האוצר. ההקשר של שיר השירים שוזר את המשל אל תמונת היסוד של כנסת ישראל והקב"ה וכך מרומם את המשאלה של האשה הפרטית התרה במסעה אחר בן זוגה אל מעבר לעצמה. גאולתה האישיית מובנת גם כרחבה הרבה יותר, כגאולתו של עם.